

Vallatonta geeni- etiikkaa

Veikko Launis,

Geeniteknologia, arvot ja

vastuu. Gaudeamus, Helsinki

2003. 159 s.

Kloonaaminen niin sanottua geeniterapiaa varten on ollut laillisesti hyväksyttyä Iso-Britanniassa jo vuodesta 2001, mutta vasta tämän vuoden elokuussa maassa hyväksyttiin ensimmäinen ihmisalkioiden kloonaamiseen pyrkivä tutkimusprojekti. Projektin tarkoituksena ei ole kloonata ihmisyksilöä vaan luoda lääketieteellisiin tutkimuksiin ja myöhemmin hoitoon käytettäviä kantasoluja. Raaka-aineena käytetään hedelmällisyshoidoista yli jääneitä munasoluja, joihin siirretään tavallisen solun perimä. Teknisesti ottaen soluja ei siis hedelmöitetä, vaan ne saadaan jakautumaan keinotekoisesti. Tästä huolimatta, ja ymmärrettävästi, on tuore päätös kiihdyttänyt keskustelua geeniteknologiasta ja sen mahdollisista ongelmista. Kloonauksen lisäksi esimerkiksi ruoantuotantoon tarkoitettujen kasvien perimän

muuntelu on ollut esillä jo vuosia.

Kiistanalaisella kentällä

Koko aihe on tulenarka, ja siitä on väännetty kättä jokaisella mahdollisella foorumilla vuosikymmenten ajan, vaikka keskustelu onkin viime vuosina kiihtynyt. Suomessakin on ehtinyt ilmestyä joitain aihetta käsitteleviä teoksia, ja kiistat ovat näkyneet myös niiden saamista arvosteluissa tai niiden herättämistä keskusteluissa. Niissä äidytään helposti käyttämään kovaa kieltä, jonka taustalla on periaatteellinen erimielisyys. Usein se estää kunollista lukemista.

Geeniteknologian kysymyksiä viime vuosina laajasti käsitellyt Veikko Launis on koonnut yhteen pohdintojaan teokseen ”Geeniteknologia, arvot ja vastuu”. Olen monista kysymyksistä kirjoittajan kanssa eri mieltä, etenkin mitä tulee geeniteknologiaa käsittelevän filosofian luonteeseen. Tästä huolimatta teos oli kiintoisa ja hyödyllinen lukukokemus.

Launoksen tarkoituksena on antaa käsitteellisiä ja filosofisia välineitä tämän hetken geeniteknologiakeskustelun ymmärtämiseen ja edistämiseen. Perusajatus on, että eettisesti merkitykselliset ongelmat ratkeavat viime kädessä sosiaalisissa neuvotteiluissa (kamppailuista Launis ei puhu), eikä tätä voida ohittaa. Kirjoittaja ei siis pyri luomaan ulkopuolisen tarkkailijan kokonaisselitystä, rationaalisesti argumentoitua lopullista vastausta. Hän korostaa kuitenkin, että mielekäs keskustelu on mahdollista vain, jos argumentit ovat selkeitä ja keskeisistä käsitteistä voidaan saavuttaa yhteisymmärrys.

Tämä on periaatteessa hyödyllinen pyrkimys, etenkin kun nykyisessä ”geenikeskustelussa” törmätään aitojen erimielisyyksien lisäksi jatkuvasti ohi puhumiseen ja väärinymmärrykseen. Launis antaakin selkeitä ja ymmärrettäviä esityksiä monista käytännön kysymyksistä: esimerkiksi käsitellessään geneettistä syrjintää hän muistuttaa, että sekä geneettiseen vaihteluun että sen havaitsemiseen liittyy eräänlainen ”kollektiivinen vastuu”, joka avaa kysymyksen uudella tavalla. Samoin vanhemmuuden idean käsitteellinen

purku on välttämätöntä, jotta siihen liittyviä geeniteknologian kiistoja voidaan käsitellä mielekkäästi. Ongelmana teoksessa on tietty rajoittuneisuus. Launis pyrkii antamaan yleiskuvaa ”geenietiikan” kentästä, mutta hän rajaa aiheensa ja niiden käsittelytavat niin, että monet keskeiset teemat jäävät puuttumaan. Palaan näihin teemoihin tuonnempana.

Teos on myös hieman hajanainen, sillä se on ilmeisen pikaisesti yhteen koostettu kokoelma pitkällä aikavälillä kirjoitetuista teksteistä. Joukkoon on esimerkiksi jäänyt osuuksia, jotka eivät tunnu kovin relevanteilta, kuten sijaissynnytyksen yleinen käsitteily. Hajanaisuuden ymmärtäisi esseekoelmassa, mutta monografialta olisi toivonut yhtenäisempää otetta, etenkin kun Launis esittää teosta oppikirjakäyttöön. Rajallisuudesta ja hajanaisuudesta huolimatta lukija saa melko hyvän yleiskuvan tietyistä geeniteknologiaan liittyvistä teemoista. Erityisen hyödyllistä on toisistaan eroavien geeniteknologian muotojen kuten hoitoon tarkoitettujen geeniterapian ja perinnöllisyshoitojen sekä niihin liittyvien ongelmien välisten erojen kuvailu.

Etiikkaa vailla valtaulottuvuutta?

Launis asemoi itsensä lujasti nykyiseen etiikan tutkimuksen maaperään, ja kielenkäyttö on sen mukaista. Totumattomalle lukijalle se voi aiheuttaa torjuntareaktioita, jos aitojen erimielisyyksien sijaan jumiutuu puhettavan aiheuttamiin väärinymmärryksiin. Hätäinen lukija voi lukea, että Launoksen mukaan syrjintä, jopa rotusyrjintä, ei ole ongelma, vaikka tämä itse asiassa pyrkii syrjintään liittyvän käsitteistön selkeyttämiseen. Tosin olisin itsekin toivonut selkeämpää esitystä ”oikeutetusta syrjinnästä”, joka jää nyt hieman pinnalliseksi. Väliin näyttää siltä, että Launoksen edustama etiikka jää tarkastelemaan olemassa olevia (jopa luonnollistuvia) yhteiskunnallisia käytäntöjä ja instituutioita ulkopuolisen erotuomarin tavoin. Eettiset ongelmat liittyvät niiden annetun toimintalogiikan sovelluksiin, eikä niiden nykyinen muoto tai toimintalogiikka sinänsä vaadi oikeutusta (ts. se ei

ole eettinen ongelma). Paras esimerkki tästä lienee tapa käsitellä vakuutusjärjestelmää solidaarisuutta lisäävänä käytäntönä – erittelemättä lainkaan sen erilaisia yhteiskunnallisen toteutumisen muotoja.

Näin äärimmäinen tulkinta ei tee teokselle kuitenkaan täyttä oikeutta, sillä esimerkiksi syrjintää käsitellessään Launis korostaa tarkasteltavien ongelmien yhteiskunnallisen viitekehyksen ymmärtämistä. Syrjinnän yleisluontoinen pohdinta ei ole mielekäs, sillä se on lopulta yleisnimike kirjavalle ilmiöiden joukolle. Yhteiskunnallinen viitekehys jää silti konsensushenkiseksi. Launis käsittelee geenietiikan kysymyksiä ”meidän” näkökulmattamme – kohteena on tämän yhteiskunnan moraalinen yhteisö, joka tekee neuvotteluprosessien kautta moraalisia sitoumuksia ja pohtii niiden seurauksia yhdessä. Esimerkiksi geeniteknologiaan liittyvää tietämystä ja osaamista tuottava tiedeyhteisö jää kovin etäiseksi ja ideaaliseksi, ellei oteta huomioon joitain ”mätiä omenoita”, jotka rikkovat vakiintuneita käytäntöjä. Tieteen yhteiskunnallisia kytköksiä tai ylipäänsä valtakysymyksiä ei juuri pohdita. Yhteiskunnallisten kamppailujen ulottuvuus jää puuttumaan, mikä on tämänkaltaisen tarkastelun suurin ongelma.

Kaltevilla pinnoilla

Launoksen valistuspyrkimyksen ytimessä on geeniteknologiasta käytävään keskusteluun liittyvien myyttien purkaminen. Hän käyttää paljon tilaa teknologisen determinismin ja siihen liittyvän ”kaltevan pinnan argumentin” käsitteilyyn. Hän kuvailee argumentin näkemykseksi, jossa geeniteknologia totalisoidaan yhtenäiseksi möykyksi, joka etenee omalakisella voimalla. Yksinkertaistetun teknologisen determinismin kritisoiminen on toki mielekäs, sillä näkemys sulkeistaa teknologian yhteiskunnallisen toteutumisen tavat. Launoksen kuva on kuitenkin liian ruusuinen – ikään kuin teknologinen kehitys olisi nähtäisiin ”kansalaisyhteiskunnan”, siis hienostuneesti neuvottelevan moraalisen yhteisön, kontrollissa. Hän ohittaa pitkälti sen, miten teknologiat voivat muo-

dostua osaksi yhteiskunnallisia insti-
tuutioita, jotka eivät ole julkisessa hal-
linnassa. Tässä ei ole kyse teknologian
demonisoinnista vaan erilaisesta yh-
teiskunnallisesta näkemyksestä.

Esimerkiksi tiettyjen geneettisesti
muunneltujen viljelylajikkeiden yhtey-
dessä on osoitettu monenlaisia ”kalte-
via pintoja” kuten viljelijöiden sitomi-
nen tuotteeseen joko teknisillä ratkai-
suilla tai omistussuhteilla. Tiettyjen
yritysten pyrkimykset hallita sekä la-
jikkeiden että niihin liitettyjen käyt-
tökemikaalien tuotanto, jopa myyn-
tialueen vesivarat, liittyy geneettisesti
muunneltujen kasvien ongelmat pal-
jon monimutkaisempaan ongelma-
vyyhteen kuin Launis suostuu käsitte-
lemään. Hänen geenietiikkansa keskit-
tyy kysymyksiin muunneltavan olion
olemuksesta ja moraalista merkityk-
sellisyydestä, ei olion yhteiskunnallis-
ta suhteista.

Ylipäänsä teknologioiden yhteis-
kunnallista roolia pohdittaessa ei voi-
da pitäytyä ideaalisen demokraattisessa
kuvassa. Jos teknologian käyttöönoton
aiheuttamat ”kustannukset” kohdistu-
vat muualle kuin itseän tai omaan vai-
kutus- ja vastuupiiriin, ei niistä välttä-
mättä välitetä. Eivätkä ne välttämättä
nouse yhteiskunnalliseksi kiistakysy-
myksiksi tai huomion kohteiksi lain-
kaan. Hyödyt eivät nekään jakaudu
siististi. Tämä on globaalin oikeu-
denmukaisuuden kannalta vähintään
yhtä tärkeä asia kuin Launiksella esille
nostamat uusien lajikkeiden antamat
mahdollisuudet nälkäisille.

Teknologian politiikka

Yleistyvät teknologiat voivat myös pel-
källä läsnäolollaan – toisin sanoen esi-
neistyessään teknisiksi järjestelmiksi
– omata eräänlaista inertiaa, joka vai-
keuttaa niistä käytävää yhteiskunnal-
lista keskustelua (sulkemalla käytän-
nössä tiettyjä kehitysmahdollisuuksia).
Suuret liikenne- tai energiantuotanto-
järjestelmät ovat tästä hyvä esimerkki,
eivätkä itseään monistavat geneettises-
ti muunnellut lajikkeet ole sen huo-
nompia.

Yksi geeniteknologian yhteiskun-
nallisiin muotoihin liittyvä tärkeä ky-
symys ovat siihen liittyvät omistus- ja
valtarakenteet. Esimerkiksi kiista nk.

biopiratismista on ehkä tärkeimpiä tä-
män hetken geeniteknologiaan liitty-
viä kysymyksiä. Elävien organismien
perimän (ja siihen liittyvien tekniikoi-
den) patentoiminen ja jopa intellektu-
aaliseksi omaisuudeksi muuttaminen
tulee teoksessa esiin lähinnä periaat-
teellisenä olion arvoa ja itsemääräämis-
tä koskevana kysymyksenä. Mutta vii-
me vuosilta löytyy lukuisia esimerkke-
jä, jossa traditionaalisia viljelylajikkeita
on ”luonnollistettu”. Niiden taustalta
löytyvä sukupolvia kestänyt jalostus-
työ, jokaiseen siemeneen esineistynyt
yhteisöllinen tieto, on unohdettu ja
ne on luettu osaksi haltuun otettavaa
luontoa.

Launis korostaa, että teknologisen
determinismin sijaan on kyettävä em-
piirisesti osoittamaan väistämättömiä
tai todennäköisiä tapahtumakulkuja,
että geeniteknologian ongelmia voi-
daan käsittää mielekkäästi. Hän kes-
kittyy ennen kaikkea terveydenhoi-
toon ja lisääntymiseen liittyviin kysy-
myksiin, joissa hänen tekemänsä rajau-
kset toimivat edes jotenkuten. Mut-
ta periaatekeskustelu rotuhygieniasta
ei ole loppujen lopuksi lainkaan niin
hankala kysymys kuin geenimuunnelt-
tujen viljelylajikkeiden tai lääkekasvi-
en hyväksikäyttöön liittyvät ongelmat
– tai ympäristöongelmat, jotka Launis
jättää lähes kokonaan sivuun. Ne ei-
vät itse asiassa edes sovi hänen käyt-
tämäänsä eettisen ongelman määri-
telmään.

Teknologisen determinismin kritii-
kissä on silti tärkeitä huomioita, kuten
moniin kriittisiin näkemysiin liittyvä
tuhon ennustamisen taipumus, joka
estää kunnollista ymmärrystä. Tämä
asiahan on keskeinen esimerkiksi ylei-
sen ympäristökeskustelunkin kannalta,
ja sillä on merkitystä myös poliittisten
liikkeiden toimijoille: millaisena näh-
dään tehokkaan mobilisoinnin ja vää-
rän ymmärryksen välinen suhde? On-
ko tehokas valehtelu järkevää?

Luonnollista vai luonnotonta?

Toinen myytti, jonka kimppuun Lau-
nis käy, on geeniteknologiakeskuste-
lussa käytettävä luonnollisuuden ja
luonnottomuuden retoriikka. Hän
on eittämättä oikeassa siinä, että kes-
kustelu teknologian oikeutuksesta sen

luonnollisuuden tai luonnottomuu-
den perusteella menee pahasti met-
sään. Tämä osuus jää kuitenkin mel-
ko ohueksi, mikäli on sääli. Launis kä-
sittelee lähinnä sitä, miten ongelmal-
lista on kutsua jotain tiettyä teknolo-
giaa tai sen tuotosta ”luonnottomaksi”
tai mitä ongelmia liittyy ajatukseen
”luonnon/elämän pyhyydestä”. Kuten
edellä, häntä kiinnostaa pohjimmit-
taan vahvoille ontologisille rajanve-
doille perustuvien näkemysten purka-
minen. Samalta yleiseltä pohjalta hän
kritisoi geneettistä determinismia ko-
rostavia näkemyksiä.

Luonnollisen ja luonnottoman vä-
listen erotteluiden hankaluus ylipäättä
jää Launiksella vähälle huomiolle, vain
pariin viitteenomaiseen huomioon.
Hän käsittelee ohimennen geneettisen
perimän (sisäisen ”luonnon”) ja ympä-
ristön välisen erottelun hankaluut-
ta. Tämä kysymys on kuitenkin hyvin
oleellinen, sillä se liittyy monien gene-
tiikkaan ja sen sovelluksiin liittyvien
tieteellisten näkemysten uskottavuus-
teen. Perimän ja ilmitulevien ominai-
suuksien välinen suhde on paljon han-
kalampi kuin Launis antaa ymmärtää,
ja joissain ajatusleikeissä hän jopa ot-
taa oletuksen geenistön ja ominaisuu-
den suhteesta melko lailla annettuna.
Mutta mitä mieltä on uusintaa yksin-
kertaistettuja näkemyksiä valistukselli-
seksi tarkoitettussa tekstissä?

Edellä mainittu yhteisöllisten ar-
tefaktien luonnollistaminen on vain
yksi esimerkki siitä, kuinka syvälle
luonnon ja luonnottomuuden sekä
luonnon ja kulttuurisuuden teemat
ulottuvat geenikeskustelussa. Toinen
esimerkki on Launiksella sivuama ympä-
ristöetiikka, jossa aiemmin vallin-
nutta biosentrismi-antroposentrismi –
asetelmaa on kyseenalaistettu vahvas-
ti. Hyvin monet konkreettiset ilmiöt
ovat osoittaneet sen, miten luonnon
ja kulttuurin välisen rajanvetojen te-
keminen tai jonkin luonnoksi nimeä-
minen on ongelmallista, paitsi hyvin
tarkkaan rajatuissa tapauksissa.

Identifioinnin ongelma

Lopuksi nostan esiin vielä yhden tär-
keän puutteen. Koska Launis keskit-
tyy ensisijaisesti ihmisten hoitoa ja li-
säntymistä koskevaan geeniteknolo-

giaan, hänen olisi olettanut nostavan esiin siihen liittyvän *identifikaatio-ongelman*, joka jakaantuu kahteen osaan. Miten identifoida lukuisa joukko erilaisia ilmiöitä saman nimittäjän alle, esittää väite niiden olennaisesta samuudesta? Ja millä perusteella voidaan esittää oletus tämän konstruoidun ilmiön taustalla olevasta yhteisestä syystä? Ongelma on tärkeä etenkin läpinäkyvän yhteiskunnallisesti määriteltujen ilmiöiden kuten rikollisuus, mielenterveyden häiriöt, aggressiivisuus tai väkivaltaisuus kohdalla. Launis käsittelee näiden ilmiöiden geeniteknologisiin säätely-yrityksiin liittyviä eettisiä ongelmia, mutta hän ei sanallakaan viittaa identifioinnin ongelmaan – vaikka ominaisuuksien identifiointi on käsitteellisesti välttämätön syy-seuraus –suhteiden tutkimisen kannalta. Ongelmaa ei ole mielekästä sulkea eettisten tarkastelujen ulkopuolelle: puhe ei tapahdu tyhjiössä, ja pohjimmiltaan ongelmallisten ajatusleikkien kyseenalaistamaton käyttö on itse vahvistamassa myyttejä.

Ville Lähde